

Het handelingsgericht doen

handelingsbetrokkenheid

Een kennistheoretische grondslag voor de handelingsgerichte
wetenschappen.

De Meulenaere Felten

September 2026

Inhoudsopgave

1	Het handelend doen als kennistheoretische grondslag	11
1.1	Inleiding	11
1.1.1	Van weten over naar leren kennen door het doen	14
1.1.2	Het doen als wijze van leren kennen	14
1.1.3	Reflectie, abstractie en de uitwisseling van gedachten	15
1.1.4	Verschillende wijzen van weten	15
1.1.5	Handelingservaring als epistemisch vraagstuk	16
1.1.6	Van het leren kennen van de persoon naar het kennen van het doen	16
1.1.7	Het paradigma van het leerdomein van het handelingsgericht doen	17
1.2	Het doen als uitgangspunt voor een kennistheoretische analyse	20
1.2.1	De semantische en relationele bepaaldheid van het doen	22
1.2.2	Het causatieve karakter van doen	23
1.2.3	Tweeledigheid en eenheid van handelen en gebeuren	24
1.2.4	Tijd en de verhouding tussen handelen en resultaat	26
1.2.5	Van causatieve verhouding naar contingentie	27
1.3	Het doen als relationeel kader	30
1.3.1	De noodzakelijke dimensies van het <i>doen</i>	30
1.3.2	De bepalende dimensies van het <i>doen</i>	30
1.3.3	Voorwaarden, omstandigheden en contingentie	31
1.3.4	Het doen als transitief gerelateerde verhouding	31
1.4	Contingentie, causaliteit en handelingsmogelijkheden	34
1.4.1	Randvoorwaarden en de openheid van het gebeuren	34
1.4.2	Contingentie tegenover noodzakelijkheid	34
1.4.3	Hume: ervaring, causaliteit en noodzakelijke verbinding	35
1.4.4	Russell: van causaliteit naar opeenvolgende regelmatigheid . .	38
1.4.5	Contingentie binnen functionele relaties	40

1.4.6	Het begrip handelingsmogelijkheden in de handelingsgerichte wetenschappelijke literatuur	42
1.5	Het postulaat van handelingsgerichte contingentie	44
1.5.1	Van het postulaat naar een theoretisch kader	48
1.5.2	Opbouw van de premissen	49
1.5.3	Het begrip handelingservaring in de occupationele literatuur	54
1.5.4	De relatie tussen activiteit, handelen en handelingservaring	57
1.6	De epistemologische positie van handelingservaring	61
1.6.1	Centrale epistemologische probleemstelling	65
1.6.2	Van evidentie naar kennistheorie	68
1.6.3	Rationalisme, empirisme en de verhouding tussen ervaring en kennis	71
1.6.4	De voorwaarden die de handelingservaring mogelijk maken	76
1.6.5	Naar handelingsbetrokkenheid	80
1.6.6	Het handelende subject en de rol van de activiteit	80
1.6.7	De samenhang tussen subject, activiteit en ervaring	82
1.7	Van handelingservaring naar handelingsbegrippen	83
1.7.1	Van handelingservaring naar handelingsbetrokkenheid	87
1.7.2	Handelingsbetrokkenheid als resultaat	91
1.7.3	Van handelingservaring naar handelingsvermogen	95
1.7.4	Handelingsvermogen als resultaat	98
1.7.5	Van handelingservaring naar handelingsbekwaamheid	100
1.7.6	Handelingsbekwaamheid als resultaat	102
1.7.7	De epistemologische positie van handelingsbekwaamheid	106
1.8	De rol van de intuïties in de handelingsbekwaamheid	109
1.8.1	Deelachtigheid als relationele consequentie	111
1.8.2	Responsiviteit als vermogen tot overeenkomstige afstemming	113

2 Toetsing van de handelingsbegrippen aan de handelingsgerichte wetenschappen 115

2.0.1	Kennistheoretische toetsing van de handelingsbegrippen	119
2.1	Het onderscheid tussen <i>activity</i> en <i>occupation</i>	121
2.1.1	Occupation als persoonlijke en contextuele ervaring	123
2.1.2	Knoop 1. Subjectiviteit en het handelende subject	126
2.1.3	Knoop 2. Context en de spatio-temporele situering	128
2.1.4	Socio-historische onderbouwing van het onderscheid	132
2.1.5	De wederkerige relaties tussen <i>activity</i> en <i>occupation</i>	135

2.1.6	Wat wordt gewonnen door <i>occupation</i> en <i>activity</i> van elkaar te onderscheiden?	141
2.2	Handelingsbetrokkenheid	146
2.2.1	Handelingsbetrokkenheid, advocacy en handelingsrechtvaardigheid	150
2.2.2	Van maatschappelijke betekenis naar begripsmatige invulling .	158
2.2.3	Het transactieve en transitieve karakter van handelingsbetrokkenheid	163
2.2.4	Handelingsbetrokkenheid als waarneembaar handelingsverschijnsel	166
2.2.5	De verdere invulling van <i>occupational engagement</i>	170
2.3	Handelingsvermogen	174
2.3.1	Handelingsvermogen en <i>occupational potential</i>	178
2.3.2	Het begrip <i>potential</i> in de richtinggevende documenten van WFOT	191
2.3.3	<i>Occupational agency</i> en <i>handelingsvermogen</i>	196
2.3.4	<i>Occupational decision-making</i> en <i>handelingsvermogen</i>	200
2.3.5	Handelingsvermogen vanuit een perspectief van disability justice	205
2.4	Handelingsbekwaamheid	208
2.4.1	<i>competence</i> als handelingsbegrip	212
2.4.2	Van theoretische tradities naar een transactionele opvatting van <i>competence</i>	215
2.4.3	Handelingsbekwaamheid als observeerbaar handelingsverschijnsel	221
2.4.4	Modellen voor occupational performance: MOHO en PEOP .	230
2.4.5	Perceived self-efficacy, perceived control en occupationele controle	238
2.5	Occupational performance als aanknopingspunt voor handelingsbekwaamheid	241

3 Spatio-temporele situering: van voorkomende omstandigheden naar gebeurtenis 245

3.1	Inleiding	245
3.2	Van “altijd en overal” naar spatio-temporele situering	251
3.3	Situatedness van occupation als inquiry in het handelen	256
3.3.1	Deweyaans pragmatisme en de verhouding tussen handelen en situering	260
3.3.2	De onbepaaldheid van het dagelijks leven	265
3.3.3	Enacted situated inquiry	272

3.3.4	Implicaties van enacted situated inquiry voor de theorievorming en operationalisering	278
3.3.5	Tijdelijkheid, inquiry en handelingsruimte	284
3.4	het filosofische begrip <i>event</i>	290
3.4.1	Waarom het noodzakelijk is om gebeurtenis en omstandigheden te onderscheiden	294
3.4.2	Kim's <i>Property-Exemplification Account of Events</i>	297
3.4.3	Davidson's Theories of Events	301
3.4.4	Lewis' Theory of Events	308
3.4.5	Schematische en mathematische ordening van de handelings- ruimte	315
3.5	Tijd als temporele structuur van de handelingsruimte	320
3.5.1	Tijd als temporele structuur	321
3.5.2	Temporele relaties tussen gebeurtenissen	322
3.5.3	Transitie als temporele verandering	325
3.5.4	Reversibiliteit en irreversibiliteit van transities	326
3.5.5	De temporele structuur van handelingsruimte	327
3.6	Daily life events en <i>Performance Skills for Persons</i>	330

I	Bijlages	349
----------	-----------------	------------

A	I	351
----------	----------	------------

Voorwoord — Over de auteur

Ik heb wijsbegeerte gestudeerd aan de Blandijn in Gent en ergotherapie aan de Arteveldehogeschool. Twee opleidingen die op het eerste gezicht verschillende werelden lijken te openen, maar die voor mij steeds opnieuw naar dezelfde vraag hebben teruggeleid: hoe kunnen wij het handelen van de mens begrijpen, beschrijven en onderzoeken?

Door omstandigheden die ook verband hielden met gedwongen opnames ben ik er niet in geslaagd beide studies op de gebruikelijke manier af te ronden. Toch heb ik de belangstelling voor beide onderzoeksdomeinen nooit verloren. Integendeel. Juist doordat deze studies tijdens mijn opnames steeds opnieuw terugkeerden in mijn gedachten, zijn zij een blijvend onderdeel geworden van mijn manier van kijken. Zij hebben tijdens verschillende periodes van mijn traject ondersteuning geboden en mij geholpen om na te denken over werken, wonen, leven en over de mogelijkheden die daarin wel of niet aanwezig zijn.

Misschien is daarom de vraag die mij het meest is blijven achtervolgen ook de eenvoudigste: *wat als?*

Wat als ik beide studies wel had afgerond? Wat als de omstandigheden anders waren geweest? Wat zou ik dan hebben onderzocht, welke vragen zou ik dan hebben gesteld, en tot welke inzichten zou dat hebben geleid? Ik weet het niet. Ik weet evenmin of het antwoord op die vragen noodzakelijk zou zijn dat ik vandaag een ander manuscript zou hebben geschreven. Maar juist die onbeantwoorde mogelijkheid is voor mij een belangrijke aanleiding geworden om verder te denken.

De combinatie van wijsbegeerte en ergotherapie heeft mij in ieder geval een bijzondere lens gegeven om naar het handelen van de mens te kijken. De filosofie heeft mij geleerd te vragen naar begrippen, aannames, kennisclaims en de voorwaarden waaronder iets als kennis kan gelden. De ergotherapie heeft mij geleerd het handelen niet los te zien van de persoon, de omgeving, de situatie, de mogelijkheden en het dagelijks leven. Tussen beide domeinen is voor mij een ruimte ontstaan waarin vragen over handelen, ervaring, gebeurtenis, mogelijkheid, tijd, situering en kennis met elkaar in verband kunnen worden gebracht.

Dat is uiteindelijk de aanleiding geworden voor dit manuscript.

Ik ben mij er zeer van bewust dat de titel van dit werk grote woorden gebruikt: *Een kennistheoretische grondslag voor de handelingsgerichte wetenschappen*. De vraag of ik er daadwerkelijk in geslaagd ben een kennistheoretische grondslag te formuleren,

en of ik gerechtvaardigd ben om dit in de titel te claimen, is een andere vraag. Ik wil die vraag ook niet voor de lezer beantwoorden. De titel beschrijft een ambitie, geen afgesloten conclusie.

De ambitie is om na te denken over wat ervoor nodig is om het handelen van de mens wetenschappelijk te kunnen beschouwen. Wat maakt handelen tot een onderzoekbaar onderwerp van kennis? Hoe kunnen wij onderscheid maken tussen wat voorkomt, wat mogelijk is, wat wordt ervaren en wat daadwerkelijk gebeurt? Hoe verhouden handelingsmogelijkheden, handelingsvaardigheid, betrokkenheid, vermogen en bekwaamheid zich tot elkaar? En welke plaats hebben tijd, ruimte, gebeurtenis, ervaring en situatie in die beschouwing?

Misschien biedt dit manuscript daarop een antwoord. Misschien ook niet.

Wanneer dit werk er niet in slaagt een daadwerkelijke kennistheoretische grondslag voor de handelingsgerichte wetenschappen te vormen, hoop ik dat het ten minste aanleiding kan zijn om verder na te denken over een relatief jonge wetenschap, over de ontwikkeling van een wetenschappelijke discipline en over de verantwoordelijkheid die daarmee gepaard gaat. Een wetenschap heeft niet alleen behoefte aan kennis over haar onderwerp, maar ook aan voortdurende reflectie op de wijze waarop zij dat onderwerp tot object van kennis maakt. Dat vraagt om begripsvorming, om onderzoek, maar ook om het vermogen om de eigen uitgangspunten ter discussie te stellen.

Misschien ligt daar ook een deel van de reden waarom ik ben blijven schrijven. Dit manuscript is grotendeels ontstaan tijdens een gedwongen opname bij Karus in 2026. Het schrijven maakte deel uit van een persoonlijk verwerkingsproces, maar het was tegelijk meer dan dat. Het was een poging om een hoofdstuk over mijn studies af te sluiten zonder te doen alsof ik ze ooit werkelijk heb losgelaten.

Het resultaat had er ongetwijfeld anders kunnen uitzien als ik beide studies had kunnen afronden. Misschien zou ik andere vragen hebben gesteld. Misschien zou ik andere begrippen hebben gekozen. Misschien zou het onderzoek verder zijn gekomen, of misschien juist minder ver. Ook dat weet ik niet. Het is een van de eigenaardigheden van een vraag als *wat als?*: zij opent een mogelijke wereld, maar levert geen bewijs voor wat daarin gebeurd zou zijn.

Wat wel bestaat, is dit manuscript.

Het is geschreven vanuit een traject waarin studie, verlies, nieuwsgierigheid, ervaring en onderzoek voortdurend door elkaar heen zijn blijven lopen. Het is daarom geen

poging om een gemist academisch traject alsnog te reconstrueren alsof het nooit onderbroken werd. Het is eerder een poging om te onderzoeken wat er ontstaat wanneer die twee werelden – wijsbegeerte en ergotherapie – toch met elkaar in gesprek blijven.

Daarom beschouw ik dit werk als een uitnodiging tot verdere beschouwing. Niet omdat alle antwoorden gevonden zijn, maar juist omdat sommige vragen nog steeds openstaan.

En wanneer de grote woorden van de titel uiteindelijk tekortschieten, dan hoop ik dat zij niet uitsluitend gelezen worden als een aanspraak op wat dit boek reeds bereikt heeft. Misschien kunnen zij ook gelezen worden als een aanleiding: een aanleiding om verder na te denken over het handelen van de mens, over de wetenschap die dat handelen wil begrijpen, en over de vraag hoe een jonge wetenschap zichzelf als onderwerp van kennis steeds opnieuw kan ondersteunen, bevragen en ontwikkelen.

De Meulenaere F.

2026

Verklaring inzake het gebruik van artificiële intelligentie

Dit boek werd gedeeltelijk opgesteld met behulp van artificiële intelligentie (AI). De inzet van AI had uitsluitend een **ondersteunende functie** en werd voornamelijk gebruikt als schrijfhulpmiddel, onder meer bij het structureren en formuleren van teksten en bij het opstellen en verbeteren van LaTeX-syntax.

De inhoudelijke keuzes, interpretaties, argumentatie en uiteindelijke inhoud van dit boek blijven de verantwoordelijkheid van de auteur. AI werd niet beschouwd als auteur of als inhoudelijke eindverantwoordelijke voor het gepresenteerde werk. De door AI gegenereerde of ondersteunde output werd door de auteur beoordeeld, aangepast en waar nodig gecorrigeerd.

Indien de lezer onduidelijkheden, onjuistheden of andere inhoudelijke onvolkomenheden vaststelt, wordt deze uitgenodigd om de auteur hiervan op de hoogte te brengen. Als auteur en afzender van dit boek neem ik persoonlijk de **volledige verantwoordelijkheid voor de inhoud ervan**.

Hoofdstuk 1

Het handelend doen als kennistheoretische grondslag

1.1 Inleiding

Het *doen* lijkt in eerste instantie zo vanzelfsprekend dat het nauwelijks aanleiding lijkt te geven tot een afzonderlijk kennistheoretisch vraagstuk. Mensen doen voortdurend iets: zij lopen, spreken, werken, zorgen, wachten, luisteren, schrijven, koken, rusten of spelen. Het dagelijks leven bestaat voor een belangrijk deel uit activiteiten die zich ogenschijnlijk zonder verdere uitleg laten herkennen. Juist deze vanzelfsprekendheid maakt het *doen* echter tot een filosofisch en wetenschappelijk relevant vertrekpunt. Wat betekent het immers dat iemand iets doet? Wat maakt een gebeurtenis tot een handeling?

Christiansen en Townsend benadrukken in *Introduction to Occupation: The Art and Science of Living* dat de eerste stap van ieder proces van onderzoek bestaat uit het formuleren van een vraag. Juist omdat het begrip '**occupation**' volgens hen nog slechts rudimentair wordt begrepen, zijn volgens de auteurs de fundamentele vragen van onderzoek van belang. Daarbij maken zij onderscheid tussen beschrijvende en verklarende vragen. Beschrijvende vragen richten zich op het *wie, wat, wanneer* en *waar* van occupation, terwijl verklarende vragen zich richten op het *hoe* en het *waarom*. Welke vraag wordt gesteld, hangt volgens hen samen met het aspect van occupation waarin de onderzoeker geïnteresseerd is en met het paradigma van waaruit het onderzoek wordt uitgevoerd.

“The first step of any process of inquiry is the formulation of a question.”
christiansen__townsend__2010

Deze gedachte is voor het huidige werk van belang omdat ook het *handelingsgericht doen* niet als een reeds volledig helder voorwerp van onderzoek kan worden beschouwd. Voordat kan worden onderzocht waarom mensen op een bepaalde manier handelen, is het noodzakelijk om eerst te onderzoeken wat er precies wordt bedoeld met *doen*, welke dimensies daarin kunnen worden onderscheiden en hoe deze zich tot elkaar verhouden. De vraagstelling bepaalt daarmee mede wat zichtbaar wordt als onderwerp van dit onderzoek.

Binnen een dergelijk werkwijze in het onderzoeksdomen kunnen zowel beschrijvende als verklarende vragen worden gesteld. Een beschrijvende vraag kan bijvoorbeeld betrekking hebben op wat iemand doet, wie handelt, waar en wanneer het handelen plaatsvindt en onder welke omstandigheden dit gebeurt. Een verklarende vraag richt zich vervolgens op de wijze waarop verschillende factoren met het handelen samenhangen en op de vraag hoe een bepaald gebeuren tot stand komt. Het onderscheid is daarbij niet absoluut. Beschrijving vormt vaak een noodzakelijke basis voor verdere verklaring, terwijl een bepaalde theoretische voorstelling van het gebeuren mede bepaalt welke kenmerken in de beschrijving zichtbaar worden.

Christiansen en Townsend wijzen er bovendien op dat de specifieke vraag afhankelijk is van het aspect van occupation dat voor de onderzoeker van belang is en van het paradigma van onderzoek van waaruit die vraag wordt gesteld. Daarmee wordt duidelijk dat onderzoek niet begint bij een neutrale verzameling feiten. Ook de keuze van het voorwerp tot onderzoek, de formulering van de vraag en de wijze waarop informatie wordt verzameld, zijn verbonden met onderliggende aannames over wat het verschijnsel is en hoe het gekend kan worden.

Vanuit dit perspectief kan het huidige werk worden beschouwd als een overwegend descriptieve studie van het *handelend doen*. Het doel is in eerste instantie niet om een universele causale verklaring voor menselijk handelen te formuleren, maar om het fenomeen zelf nader te beschrijven en de samenhang van zijn verschillende dimensies zichtbaar te maken. Het gaat om het expliciteren van datgene wat in het alledaagse gebruik van het begrip *doen* gemakkelijk vanzelfsprekend blijft: het handelende subject, de activiteit, de doelgerichtheid, de spatio-temporele situering, de voorwaarden en omstandigheden, de daadwerkelijke toestand of situatie en de contingentie die het gebeuren openhoudt.

Binnen de door Christiansen en Townsend beschreven terminologie sluit deze bena-

dering aan bij een descriptief onderzoeksdoel, waarbij informatie wordt verzameld met het oog op het documenteren van de aard en betekenis van het onderzochte fenomeen op een bepaald moment. In een dergelijke benadering worden geen onderzoekssubjecten willekeurig aan experimentele condities toegewezen en worden variabelen niet gecontroleerd om een causale relatie vast te stellen. Het accent ligt op het beschrijven, ordenen en conceptualiseren van het fenomeen.

Dit betekent echter niet dat het huidige werk zich beperkt tot een empirische inventarisatie. De descriptieve benadering krijgt hier een filosofisch en conceptueel karakter. Het onderzoek richt zich niet uitsluitend op de vraag *wat mensen doen*, maar ook op de vraag welke begrippen nodig zijn om dit doen adequaat te beschrijven en welke epistemologische voorwaarden gelden wanneer uitspraken over dit doen worden gedaan. De beschrijving van het *doen* vormt daarmee het vertrekpunt voor een nadere analyse van de wijze waarop kennis over handelen mogelijk is.

Het onderscheid tussen beschrijvende en verklarende vragen is daarom van rechtstreeks belang voor de opbouw van dit boek. Eerst wordt onderzocht welke dimensies noodzakelijk zijn om het *handelend doen* te kunnen beschrijven. Vervolgens wordt nagegaan hoe deze dimensies zich tot elkaar verhouden en welke rol contingentie speelt in de overgang van handelen naar daadwerkelijk gebeuren. Daarna verschuift de aandacht naar de ervaring van het handelen en naar de epistemologische vraag hoe ervaring, voorstelling, verwachting en overtuiging zich tot kennis verhouden.

De keuze voor een descriptieve benadering betekent daarmee niet dat verklarende vragen worden uitgesloten. Zij worden veeleer tijdelijk opgeschort totdat het onderzoeksobject voldoende expliciet is gemaakt. Om te kunnen verklaren hoe handelen tot een bepaalde uitkomst kan leiden, moet eerst duidelijk zijn wat onder handelen, situatie, uitkomst, omstandigheden en handelingsmogelijkheden wordt verstaan. Het formuleren en verfijnen van deze beschrijvende grondslag is daarom een noodzakelijke stap in de ontwikkeling van een kennistheoretisch kader voor het handelend doen.

Het *doen* wordt in dit werk aldus niet alleen benaderd als een alledaags verschijnsel dat kan worden waargenomen, maar als een wetenschappelijk leerdomein dat om expliciete vraagstelling en begripsvorming vraagt. De centrale vraag verschuift daarmee van de vanzelfsprekende vaststelling dat mensen iets doen naar de fundamentele vraag wat het betekent dat zij doen, onder welke voorwaarden dit doen plaatsvindt en hoe wij daarover gerechtvaardigde kennis kunnen ontwikkelen.

1.1.1 Van weten over naar leren kennen door het doen

Christiansen en Townsend beginnen in *Introduction to Occupation: The Art and Science of Living* met een inzicht dat voor het begrijpen van handelen en occupational engagement van bijzondere betekenis is. Zij maken onderscheid tussen verschillende manieren waarop iemand iets of iemand kan leren kennen. Om iemands naam te kennen, volstaat het om naar die naam te vragen. Om te begrijpen hoe iemand een antwoord kan horen, is kennis van het menselijke gehoorsysteem relevant. Maar wanneer het niet langer gaat om een feit over een persoon, maar om het werkelijk leren kennen van die persoon, verandert ook de wijze waarop kennis wordt verkregen. Daarvoor is het nodig tijd met die persoon door te brengen, diens dagelijkse routines en interesses observeren en daaruit te leren. Voor een werkelijk begrip van een goede vriend zijn deze verschillende vormen van weten niet los van elkaar te zien, maar komen zij samen in een bredere wijze van kennen.

“If we want to know more than a person’s name, that is if we want to get to know the person, we might share time with that person to observe and learn about their everyday routines and interests. If we truly want to understand our best friend, we might do all of the above and more” Charles en Townsend, 2013

Deze vergelijking maakt een onderscheid zichtbaar tussen *weten wat iets is* en *leren kennen hoe iets zich voordoet in het concrete leven*. De naam van een persoon levert een bepaald soort kennis op, maar zegt nog weinig over de persoon zelf. Evenzo kan het benoemen van een activiteit of handeling een eerste vorm van kennis opleveren, zonder dat daarmee het handelen zelf volledig wordt begrepen. Om te begrijpen wat iemand daadwerkelijk doet, hoe dit doen zich voltrekt en welke betekenis het voor die persoon heeft, is een andere epistemische positie nodig: een positie waarin aandacht, ervaring, betrokkenheid en uitwisseling een rol spelen.

1.1.2 Het doen als wijze van leren kennen

Dit sluit aan bij de wijze waarop occupational engagement vanuit het doen kan worden begrepen. Een persoon kan op afstand worden beschreven aan de hand van de activiteiten die hij uitvoert, maar daarmee is nog niet noodzakelijk duidelijk hoe deze activiteiten voor de persoon werkelijk worden ervaren of hoe de persoon zich daarin tot zijn omgeving verhoudt. Om dit te begrijpen, is het noodzakelijk het doen niet uitsluitend als een observeerbaar gedrag te beschouwen, maar als een gebeuren waarin het handelende subject, de activiteit, de omstandigheden en factoren en de situatie met elkaar transactie zijn. Het leren kennen van iemand krijgt daarmee een

relationeel karakter: kennis ontstaat niet uitsluitend door het object te beschrijven, maar ook door aandacht te hebben voor de wijze waarop iemand zich handelend tot de wereld verhoudt.

1.1.3 Reflectie, abstractie en de uitwisseling van gedachten

Christiansen en Townsend verbinden deze wijze van leren kennen vervolgens aan het proces van kennisvorming. Zij beschrijven dat representational thought wordt gevormd door reflectie, abstractie en de uitwisseling van ideeën. Wanneer een uitwisseling van ideeën plaatsvindt, ontstaan verschillende manieren van weten. Daarmee verschuift de aandacht van directe ervaring en observatie naar de vraag hoe ervaringen worden geïnterpreteerd, vergeleken en in gedachten worden gerepresenteerd.

Deze gedachte is voor het huidige kader van belang. Een ervaring van het doen blijft niet noodzakelijk beperkt tot het moment waarop de handeling plaatsvindt. Door reflectie kan de ervaring worden betrokken op eerdere ervaringen, op verwachtingen en op voorstellingen van wat zich heeft voorgedaan of opnieuw zou kunnen voordoen. Abstractie maakt het vervolgens mogelijk om voorbij de ene concrete gebeurtenis te denken en patronen of relaties te herkennen. De uitwisseling van gedachten maakt het mogelijk deze interpretaties met die van anderen te vergelijken, te bevragen en verder te ontwikkelen.

Kennis over handelen ontstaat daarmee niet alleen uit het doen zelf, maar ook uit een voortdurende wisselwerking tussen doen, ervaren, reflecteren en het uitwisselen van interpretaties. De ervaring van het handelen kan zo aanleiding geven tot een voorstelling van het handelen, terwijl deze voorstelling vervolgens opnieuw kan worden betrokken op toekomstige ervaringen.

1.1.4 Verschillende wijzen van weten

Deze beweging van ervaring naar kennis kan worden verbonden met het werk van William Perry. In zijn klassieke studie *Forms of Intellectual and Ethical Development in the College Years* beschreef Perry verschillende manieren waarop mensen de aard van kennis en de betekenis van ervaringen kunnen begrijpen. Hij sprak daarbij over verschillende *epistemological positions*: posities van waaruit iemand kennis, ervaring, waarheid en betekenis benadert.

Voor het huidige kader is vooral van belang dat hiermee de aandacht wordt gericht op de *wijze waarop kennis tot stand komt*, en niet uitsluitend op de inhoud van wat iemand weet. De vraag is dan niet alleen wat iemand over een handeling weet, maar ook vanuit welke epistemologische positie die kennis wordt gevormd. Een concrete

ervaring kan bijvoorbeeld worden beschouwd als een directe waarneming van wat zich voordoet, maar kan ook worden geïnterpreteerd in relatie tot eerdere ervaringen, verwachtingen, overtuigingen en alternatieve verklaringen.

Daarmee ontstaat ruimte om te onderzoeken hoe een persoon van een ervaring van het doen komt tot een voorstelling van het doen, vervolgens tot een overtuiging over het doen en uiteindelijk mogelijk tot kennis over bepaalde aspecten ervan. De overgang van ervaring naar kennis is daarbij niet vanzelfsprekend. Een ervaring kan aanleiding geven tot kennis, maar vormt niet zonder meer voldoende grond om een bewering als kennis te beschouwen.

1.1.5 Handelingservaring als epistemisch vraagstuk

Hier ontstaat een belangrijk uitgangspunt voor het begrip *handelingservaring*. Handelingservaring is dan niet uitsluitend datgene wat iemand tijdens het doen beleeft. Zij kan tevens worden opgevat als een bron waaruit voorstellingen en overtuigingen over het handelen ontstaan, terwijl die voorstellingen en overtuigingen vervolgens opnieuw richting kunnen geven aan toekomstig handelen.

Dit betekent echter niet dat ervaring zonder meer gelijkgesteld kan worden aan kennis. Juist het onderscheid tussen ervaring, voorstelling, overtuiging en kennis maakt een kennistheoretische analyse noodzakelijk. Een ervaring kan bijvoorbeeld een bepaalde verwachting bevestigen, maar kan haar ook tegenspreken. Een handeling kan anders verlopen dan verwacht, waardoor eerdere overtuigingen over wat iemand kan doen of over wat een handeling zal veroorzaken opnieuw moeten worden beoordeeld.

Het epistemologische vraagstuk betreft daarom niet alleen de vraag *wat iemand ervaart*, maar ook de vraag *wat uit die ervaring gerechtvaardigd kan worden geweten*. Daarmee wordt handelingservaring geplaatst binnen een bredere verhouding tussen doen, ervaren, interpreteren en weten.

1.1.6 Van het leren kennen van de persoon naar het kennen van het doen

Het inzicht van Christiansen en Townsend biedt daarmee een waardevol vertrekpunt voor het huidige kader. Iemand een naam vragen is niet hetzelfde als iemand leren kennen; evenzo is het benoemen van wat iemand doet niet hetzelfde als het begrijpen van het handelende gebeuren. Zoals het leren kennen van een persoon vraagt om tijd, observatie, gedeelde ervaringen en uitwisseling, vraagt het begrijpen van het doen om aandacht voor de concrete situatie waarin handelen plaatsvindt én voor de manieren waarop ervaringen worden gerepresenteerd, geïnterpreteerd en gedeeld.

Occupational engagement kan binnen dit perspectief worden onderzocht als betrokkenheid bij een doen dat niet alleen wordt uitgevoerd, maar ook wordt ervaren, geïnterpreteerd en gekend. Het *doen* vormt daarbij het concrete gebeuren waarin handelend subject, activiteit, doelgerichtheid, situatie, omstandigheden en contingentie samenkomen. Engagement verwijst naar de betrokkenheid van het subject in dit gebeuren.

Het *handelend doen* wordt zo het uitgangspunt voor een bredere handelingsgerichte wetenschap. Waar de occupational sciences hebben bijgedragen aan het zichtbaar maken van wat mensen doen en hoe dit hun dagelijks leven vormt, richt dit kader zich op de meer fundamentele vraag naar de voorwaarden, mogelijkheden en grenzen van kennis over dat doen. Vanuit die grondslag kan occupational engagement worden begrepen als een specifieke vorm van betrokkenheid bij het handelende gebeuren, zonder het *doen* zelf te reduceren tot engagement.

1.1.7 Het paradigma van het leerdomein van het handelingsgericht doen

De wetenschappelijke belangstelling voor de menselijke *occupation*, die ik in dit werk vertaal als het *handelingsgericht doen*, is betrekkelijk jong. Christiansen en Townsend beschrijven in hun inleiding van *Introduction to Occupation: The Art and Science of Living* dat er weliswaar al veel waardevol onderzoek naar occupation beschikbaar was, maar dat dit onderzoek afkomstig was uit uiteenlopende wetenschappelijke disciplines. Het menselijk doen werd daarmee vanuit verschillende perspectieven onderzocht, zonder dat één discipline occupation als haar centrale domein van onderzoek had opgeëist.

Christiansen en Townsend wijzen erop dat hierdoor ook geen duidelijk paradigma van onderzoek voor de studie van occupation was ontwikkeld. Zij plaatsen deze vaststelling binnen de bredere ontwikkeling van occupational science, waarin juist de behoefte ontstond aan een afzonderlijke wetenschappelijke discipline die occupation als zelfstandig onderzoeksdomein zou kunnen bestuderen.

“Not one discipline has claimed the study of occupation as a central domain of concern, and hence, no paradigm of inquiry has been identified for the study of occupation.” (Charles en Townsend, 2013)

Deze constatering van Christiansen en Townsend is van belang omdat zij een onderscheid zichtbaar maakt tussen het bestaan van kennis over een verschijnsel en het bestaan van een wetenschappelijk paradigma voor het onderzoeken van dat verschijnsel. Er kan veel onderzoek naar werken, zorgen, bewegen, spelen of andere

vormen van menselijk doen bestaan, zonder dat daarmee een gemeenschappelijke discipline is ontstaan die bepaalt welke vragen over dit doen centraal staan, vanuit welke concepten deze vragen worden benaderd en welke methoden daarvoor het meest geschikt zijn.

Christiansen en Townsend verwijzen in dit verband naar de ontwikkeling van occupational science als een nieuwe discipline die specifiek gericht is op de studie van occupation. Zij bespreken daarbij de bijdrage van Elizabeth Yerxa en haar collega's, die hebben gepleit voor een wetenschap waarin occupation het centrale onderzoeksdomein vormt. Deze wetenschap zou volgens deze benadering als een *basic science* kunnen functioneren: een fundamentele wetenschap die kennis voortbrengt waarop verschillende beroepsgerichte domeinen kunnen voortbouwen.

Tot die mogelijke toepassingsgebieden rekenen zij onder meer architectuur, loopbaanbegeleiding, milieutechniek, industriële psychologie, bewegingswetenschappen, vrijetijdsstudies en therapeutische beroepspraktijken. Het gemeenschappelijke punt tussen deze verschillende domeinen ligt dan niet in één specifieke beroepspraktijk, maar in hun betrokkenheid bij het menselijk doen en bij de omstandigheden waaronder mensen hun dagelijks leven vormgeven.

Binnen deze ontwikkeling krijgt de vraag naar een passend onderzoeksparadigma een bijzondere betekenis. Christiansen en Townsend geven aan dat Yerxa en haar collega's hebben benadrukt dat occupational science niet alleen een eigen onderwerp moet definiëren, maar ook passende paradigma's van onderzoek moet ontwikkelen.

“Occupational science needs to define appropriate paradigms of inquiry.” (Charles en Townsend, 2013)

Het belang van deze gedachte ligt voor het huidige kader in het onderscheid tussen het *leerdomein* en het *paradigma van onderzoek*. Het leerdomein betreft datgene wat centraal wordt bestudeerd: in dit geval het menselijk *handelingsgericht doen*. Het paradigma betreft de wijze waarop dit domein wordt gekend en onderzocht. Het gaat dan om de fundamentele aannames over wat het onderzoeksobject is, welke vragen daarover kunnen worden gesteld, welke vormen van kennis relevant zijn en hoe deze kennis kan worden gerechtvaardigd.

Wanneer *occupation* in dit werk wordt vertaald naar het *handelingsgericht doen*, betekent dit dat niet alleen afzonderlijke activiteiten centraal staan. Het onderzoeksobject wordt het handelen zoals dit zich in een concrete situatie voordoet: met een handelend subject, een activiteit, doelgerichtheid, een spatio-temporele situering,

voorwaarden en omstandigheden, handelingsmogelijkheden en contingentie. Daarmee wordt het *doen* niet gereduceerd tot observeerbaar gedrag of tot het resultaat van een handeling.

Deze keuze maakt ook duidelijk waarom een kennistheoretische grondslag noodzakelijk is. Wanneer het onderzoeksobject een handelend en ervarend subject betreft dat altijd binnen een concrete situatie handelt, kan kennis over dit object niet worden beperkt tot één enkel perspectief. Het doen kan vanuit een derde-persoonsperspectief worden geobserveerd en beschreven, maar wordt tegelijkertijd vanuit een eerste-persoonsperspectief ervaren. De vraag naar het geschikte onderzoeksparadigma is daarom tegelijk een vraag naar de verschillende manieren waarop het handelingsgericht doen kan worden gekend.

Christiansen en Townsend benadrukken bovendien dat de studie van occupation ten tijde van hun bespreking nog in een vroege fase van ontwikkeling verkeerde. Hoewel er waardevolle kennis beschikbaar was, was de discipline nog niet uitgekristalliseerd en bestond er volgens hen nog relatief weinig systematische discussie over de vraag welke methoden van onderzoek het meest geschikt zijn voor de studie van occupation.

“the study of occupation is still in its infancy” Charles en Townsend, 2013

Voor het huidige werk vormt deze vaststelling een belangrijk uitgangspunt. Het doel is niet om het bestaande onderzoek naar occupation terzijde te schuiven, maar om voort te bouwen op de ontwikkeling die Christiansen en Townsend beschrijven en tegelijkertijd een explicieter fundament te onderzoeken voor het begrijpen en kennen van het handelingsgericht doen.

Het voorgestelde kader neemt daarom het *doen* als centraal uitgangspunt. Het onderzoekt hoe het doen zich verhoudt tot activiteit, handelend subject, doelgerichtheid, situatie, omstandigheden, handelingsmogelijkheden en contingentie en hoe binnen dit gebeuren deelachtigheid, responsiviteit en handelingservaring zichtbaar worden. Vanuit deze ordening ontstaat een conceptueel kader waarin het handelingsgericht doen niet als een losstaand gedrag wordt opgevat, maar als een relationeel, situationeel en contingent gebeuren.

De ontwikkeling van een paradigma voor dit leerdomein vraagt vervolgens om een explicitering van de epistemologische uitgangspunten waarop kennis over het doen kan worden gebaseerd. De vraag is daarmee niet alleen *wat mensen doen*, maar ook *hoe wij kunnen weten wat zij doen*. Daarmee verschuift het onderzoek van uitsluitend een beschrijving van occupation naar een reflectie op de voorwaarden en grenzen van

kennis over het handelend doen.

In die zin vormt het werk van Christiansen en Townsend een belangrijk vertrekpunt voor de ontwikkeling die in dit boek wordt voorgesteld. Hun beschrijving van de jonge ontwikkeling van occupational science maakt zichtbaar dat een wetenschappelijk leerdomein niet alleen behoefte heeft aan meer empirische kennis, maar ook aan een expliciete opvatting over het onderzoeksobject en over de wijze waarop dit object kan worden gekend. Het *handelend doen* wordt in dit boek vanuit die behoefte benaderd als een mogelijk fundament voor de verdere ontwikkeling van de handelingsgerichte wetenschappen. “

1.2 Het doen als uitgangspunt voor een kennistheoretische analyse

Wanneer we het domein van het menselijke handelen beschouwen, dan is deze ogenschijnlijk begrijpelijk vanuit een zekere vanzelfsprekendheid waarbij wij in het dagelijkse leven aan voorbijgaan. Deze vanzelfsprekendheid komt voort uit een simpel gegeven dat de mens zijn bestaan geen richting of vorm kan geven zonder iets te doen.

Het is net deze ogenschijnlijke vanzelfsprekendheid waarmee we het menselijk handelen dagelijks beschouwen en bijgevolg benoemen, dat een kritische reflexiviteit noodzakelijk maakt ten aanzien van de dagelijkse begrippen die er verband mee houden, de categorieën en de aannames waarmee we het handelen als zodanig omschrijven, indien we de hoedanigheid ervan daadwerkelijk wensen te begrijpen.

Kritische reflexiviteit wordt gezien als een belangrijk uitgangspunt binnen onderzoek, onderwijs, praktijk en beleid dat gericht is op *occupational justice*. Kinsella en Durocher, 2016 benadrukken in *Occupational Justice: Moral Imagination, Critical Reflection, and Political Praxis* de centrale rol van kritische reflectie en kritische reflexiviteit binnen het domein van *occupational justice*. Zij omschrijven kritische reflexiviteit als:

“Critical reflexivity is an approach to interrogate the social and discursive conditions in which knowledge is produced: it involves interrogating the conditions under which knowledge claims are accepted and constructed, revealing taken-for-granted assumptions by making the familiar ‘strange’, and recognizing the situated nature of knowledge generation.”

Kritische reflexiviteit vraagt daarmee niet uitsluitend om reflectie op het eigen handelen, maar ook om het kritisch onderzoeken van de aannames, overtuigingen en kenniskaders die bepalen hoe situaties worden geïnterpreteerd en welke kennis als vanzelfsprekend of legitiem wordt beschouwd. Kinsella en Durocher, 2016 benadrukken hierbij het belang van het onderzoeken van de epistemologische uitgangspunten die in onderzoekskaders besloten liggen:

“Engage critical reflexivity to interrogate epistemological commitments embedded within research frameworks.”

Een dergelijke kritische bevraging is volgens hen van belang om te kunnen bewegen naar theoretische en praktische kaders die aansluiten bij de uitgangspunten van *occupational justice*.

Ook de World Federation of Occupational Therapists, 2025 erkent kritische reflexiviteit als een belangrijke beroepskundige vaardigheid van ergotherapeuten. Binnen de minimumcompetenties van ergotherapeuten wordt onder *professional reasoning and behaviour* het vermogen beschreven om kritisch reflexief te onderzoeken hoe persoonlijke perspectieven, aannames en identiteit van invloed zijn op de kwaliteit van verschillende aspecten van het beroepsmatige handelen. Dit proces omvat reflectie en reflexiviteit **voorafgaand aan, tijdens en na het handelen**, waardoor de ergotherapeut het eigen handelen voortdurend kan evalueren, afstemmen en aanpassen.

"Skills in using reflection and critical reflexivity to examine how personal perspectives, assumptions and identity impact the quality of all aspects of one's practice, both prior, during and after performance to continuously improvement occupational therapy"

Kritische reflexiviteit krijgt hiermee binnen het beroepsprofiel een bredere betekenis dan het achteraf evalueren van beroepsmatig handelen. Het vraagt om een voortdurend bewustzijn van de manier waarop persoonlijke en beroepsmatige referentiekaders, evenals de bredere sociale en discursieve context, het handelen en de kennis waarop dit handelen gebaseerd is, beïnvloeden. Daarmee vormt kritische reflexiviteit een belangrijke basis voor een ergotherapeutische of handelingsgerichte praktijk die niet alleen effectief en beroepsmatig, maar ook kritisch en gericht op *occupational justice* wil zijn.

Het is vanuit deze vanzelfsprekendheid waarmee wij het handelen beschouwen dat

wij de bestaande taalconstructen en kenniskaders willen onderzoeken.

1.2.1 De semantische en relationele bepaaldheid van het doen

Het werkwoord *doen* wordt binnen de Nederlandse taalkunde onder meer beschreven als een causatief hulpwerkwoord. Vanuit deze taalkundige benadering kan *doen* functioneren als een hulpwerkwoord dat de handeling of gebeurtenis van een ander werkwoord mede structureert, zoals in de zin: “*Hij doet de deur openen.*” Tegelijkertijd kan *doen* ook als zelfstandig werkwoord worden gebruikt. Men kan bijvoorbeeld zeggen: “*Wat doe je?*” — “*Ik doe.*” Taalkundig is deze constructie mogelijk: *doen* staat hier als zelfstandig werkwoord en behoeft grammaticaal gezien niet noodzakelijk een expliciet complement. Toch wordt juist in dit eenvoudige voorbeeld zichtbaar dat een dergelijke grammaticale zelfstandigheid niet vanzelfsprekend betekent dat het werkwoord ook een zelfstandige betekenis draagt. De uitspraak “*Ik doe*” is grammaticaal interpreteerbaar, maar blijft semantisch onbepaald zolang niet duidelijk is *wat* er wordt gedaan of *waarnaar* het werkwoord verwijst. Het werkwoord *doen* lijkt daarmee zijn concrete betekenis te ontleen aan datgene waarnaar het verwijst of wat ermee wordt verbonden. Juist deze spanning tussen grammaticale zelfstandigheid en semantische afhankelijkheid maakt het mogelijk om het begrip *doen* verder kritisch te onderzoeken: wanneer wij spreken over “doen”, veronderstellen wij kennelijk reeds dat er iets is *wat gedaan wordt*. Daarmee is niet alleen de handeling zelf, maar ook het object, de context en het kenniskader waarbinnen een handeling als “doen” wordt herkend, van betekenis. Vanuit kritische reflexiviteit vraagt dit om een onderzoek van de vanzelfsprekendheden die in dergelijke taalconstructen besloten liggen.

Daarmee wordt zichtbaar dat het begrip *doen* niet als een op zichzelf staande, betekenisvolle categorie kan worden beschouwd, maar betekenis krijgt in relatie tot datgene waarnaar het verwijst en binnen de discursieve en sociale kenniskaders waarin deze verwijzing betekenisvol wordt gemaakt.

Daarnaast veronderstelt *doen* als werkwoord, en daarmee als vervoegbare werkwoordsvorm, een grammaticaal subject. In de Nederlandse taal wordt dit subject doorgaans expliciet weergegeven door een zelfstandig naamwoord of persoonlijk voornaamwoord, zoals in “*ik doe*”, “*jij doet*” of “*zij doet*”. Ook hierin wordt een betekenisvolle verhouding zichtbaar: het is niet *iets* dat doet, maar *iemand* die doet. Het werkwoord *doen* veronderstelt daarmee niet alleen een handelende instantie, maar roept tegelijkertijd de vraag op naar datgene waarop dit handelen betrekking heeft. *Doen* verschijnt hierdoor als een relationeel begrip: er is iemand die doet en er is iets waarop het doen betrekking heeft, of waarnaar het handelen verwijst. Zelfs wanneer dit tweede element grammaticaal wordt weggelaten, zoals in “*Ik doe dit*”,

blijft de semantische verwachting ervan aanwezig of ten minste aantoonbaar. Het weggelaten element kan vanuit de context worden aangevuld, maar verdwijnt daarmee niet uit de betekenisstructuur van de uitspraak. De grammaticale vorm maakt zo een onderscheid zichtbaar tussen de *handelende* en datgene waarop het handelen gericht is. Juist deze ogenschijnlijk vanzelfsprekende structuur biedt een aangrijpingspunt voor kritische reflexiviteit: wanneer wij spreken over *doen*, wordt niet alleen een handeling benoemd, maar wordt tegelijkertijd een verhouding verondersteld tussen een handelend subject en datgene waarop het handelen betrekking heeft. De vraag wordt daarmee niet alleen *wie doet?* en *wat wordt gedaan?*, maar ook hoe deze verhouding binnen bestaande taal- en kenniskaders wordt geconstrueerd en welke aannames daarin als vanzelfsprekend worden meegenomen.

1.2.2 Het causatieve karakter van doen

Een vroegere taalkundige beschrijving van causatieve werkwoorden vinden we in Te Winkel, 1859, waar causativa of factitiva worden omschreven als werkwoorden die uitdrukken dat ‘het subject de oorzaak is, dat het object eene werking verricht’. De auteur noemt dergelijke werkwoorden daarom ook wel ‘oorzakelijke werkwoorden’ en stelt dat zij noodzakelijk het bestaan van een ander werkwoord veronderstellen dat de veroorzaakte werking uitdrukt. Als voorbeeld wordt *drenken* gegeven, dat wordt opgevat als het veroorzaken dat een ander drinkt: de betekenis van het causatieve werkwoord omvat daarmee de betekenis van de handeling die wordt veroorzaakt. Deze omschrijving is relevant voor de beschouwing van *doen*, omdat zij zichtbaar maakt dat een causatieve constructie taalkundig niet uitsluitend een handeling van een subject benoemt, maar een verhouding construeert tussen een veroorzakend subject, een werking en het object of de instantie waarop die werking betrekking heeft. Het causatieve werkwoord brengt daarmee een specifieke verhouding tussen handelen en gebeuren in de taal tot uitdrukking. Tegelijkertijd is juist hier enige voorzichtigheid geboden wanneer deze taalkundige verhouding filosofisch wordt geïnterpreteerd. Dat de taal een handeling als veroorzakend beschrijft, betekent immers niet zonder meer dat het daarmee verbonden gebeuren noodzakelijk uit die handeling voortvloeit. De taalkundige constructie beschrijft een oorzakelijke betrekking, maar de feitelijke totstandkoming van het gevolg blijft afhankelijk van de omstandigheden waarin het handelen plaatsvindt. Daarmee biedt de taalkundige notie van het causatieve werkwoord een eerste aanknopingspunt om kritisch te onderzoeken hoe taal een verhouding tussen een handelend subject en een verondersteld gevolg construeert.

Naast het feit dat het werkwoord *doen* als hulpwerkwoord zijn betekenis ontleent aan de relatie tussen het handelende subject en datgene waarop of waarnaar het doen

verwijst, wordt *doen* binnen de Nederlandse taalkunde ook als een causatief werkwoord beschreven. Vanuit taalkundig perspectief is deze omschrijving begrijpelijk: in een causatieve constructie wordt een relatie uitgedrukt waarbij een handelend subject ervoor zorgt dat een bepaalde handeling of gebeurtenis plaatsvindt. Hoewel deze taalkundige duiding correct kan zijn om een oorzakelijk verband in de taal te beschrijven, vraagt zij vanuit een filosofische beschouwing om enige praktische terughoudendheid. Het gebruik van het begrip *doen* lijkt immers gemakkelijk een noodzakelijke verhouding tussen het handelende subject en het daaropvolgende gebeuren te veronderstellen. Wanneer wij zeggen dat iemand *iets doet*, wordt daarmee niet alleen een handelen van een subject aangeduid, maar kan tegelijkertijd de indruk ontstaan dat dit handelen een bepaald gebeuren veroorzaakt of noodzakelijk tot stand brengt. Het causatieve karakter van *doen* kan daarmee een sterker verband tussen handelen en gebeuren suggereren dan vanuit filosofische beschouwing gerechtvaardigd is. Het feit dat iemand iets doet, betekent immers niet noodzakelijk dat het veronderstelde of verwachte gebeuren ook daadwerkelijk zal plaatsvinden. Tussen het handelen van het subject en het gebeuren waarop dit handelen gericht is, blijft een ruimte bestaan waarin andere omstandigheden, actoren en voorwaarden een rol kunnen spelen. Vanuit deze gedachte is het van belang om het causatieve karakter van *doen* niet zonder meer als een ontologische vaststelling te beschouwen. De taalconstructie kan een oorzakelijke verhouding *voorstellen* of *construeren*, zonder dat daarmee vaststaat dat het handelen van het subject de noodzakelijke oorzaak of voldoende voorwaarde van het gebeuren vormt. Juist deze vanzelfsprekendheid in de taal verdient vanuit een kritische reflexieve benadering nader onderzoek: welke verhouding tussen handelen en gebeuren wordt door het begrip *doen* verondersteld, en in hoeverre nemen wij deze verhouding als vanzelfsprekend aan?

1.2.3 Tweeledigheid en eenheid van handelen en gebeuren

Deze verhouding tussen handelen en gebeuren kan verder worden verdiept aan de hand Duinhoven, 1994a analyse van causatieve constructies met *doen*. Duinhoven stelt dat aan causatieve verhoudingen een tweeledigheid en fasering ten grondslag ligt: een eerste werking staat in verhouding tot een tweede werking die daaruit voortkomt. Tegelijkertijd vormen deze twee werkingen door hun causale verband ook een eenheid. Deze tweeledigheid is relevant voor de manier waarop het *doen* als transitieve verhouding kan worden begrepen. In een constructie als “*Hij doet de deur dicht*” kan enerzijds een eerste werking worden onderscheiden, namelijk het handelen van het subject, en anderzijds een tweede werking, namelijk het dichtgaan of gesloten raken van de deur. De grammaticale constructie verbindt beide echter zo nauw met elkaar dat zij als één gebeuren kunnen worden voorgesteld. Duinhoven

laat juist zien dat bij *doen* de oorspronkelijke tweeledigheid en fasering steeds meer op de achtergrond raken: het eerste subject wordt bij de hoofdwerking betrokken en de constructie wordt eenledig en ongefaseerd (Duinhoven, 1994a, p. 272–276). Vanuit een kritische reflexiviteit is dit relevant omdat de grammaticale eenheid gemakkelijk kan worden opgevat als een feitelijke eenheid tussen handelen en resultaat. De taal presenteert het handelen en het daaropvolgende gebeuren als nauw verbonden, terwijl tussen beide in de concrete werkelijkheid een verschil en een ruimte blijft bestaan. Het handelen kan gericht zijn op een bepaalde uitkomst zonder dat deze uitkomst noodzakelijk volgt. Juist de door Duinhoven beschreven spanning tussen tweeledigheid en eenheid maakt zichtbaar dat het *doen* zowel een gerichtheid op een gebeuren als een verwevenheid van beide kan uitdrukken. Deze verwevenheid mag echter niet worden verward met noodzakelijkheid: dat twee werkingen in de taal als één gebeuren worden geconstrueerd, betekent niet dat het resultaat onafhankelijk van omstandigheden, voorwaarden en andere actoren uit het handelen voortvloeit.

Een nadere taalkundige nuancering van het causatieve karakter van *doen* vinden we bij Duinhoven, 1994b, die de historische ontwikkeling en het gebruik van het hulpwerkwoord *doen* onderzoekt. Duinhoven laat zien dat *doen* oorspronkelijk als zelfstandig werkwoord functioneerde en een meer algemene betekenis had van onder meer "*tot stand brengen*" of "*werkzaam zijn*". In de loop van de taalontwikkeling werd *doen* steeds meer semantisch afhankelijk van de specificatie die erop volgde, bijvoorbeeld een naamwoord of een infinitief. Daarmee verschoof het semantische zwaartepunt van *doen* naar datgene wat door het werkwoord nader wordt gespecificeerd. Duinhoven beschrijft deze ontwikkeling als een beweging waarbij *doen* steeds minder zelfstandige betekenis draagt en uiteindelijk als hulpwerkwoord gaat functioneren. In het bijzonder is zijn analyse van het causatieve *doen* relevant voor de hier gemaakte onderscheiding. Duinhoven stelt dat het causatieve gebruik een verhouding tussen twee werkingen kan aanduiden, waarbij de werking van het handelende subject voorafgaat aan de werking die daaruit voortkomt. Hij spreekt daarbij over een "consecutieve of finale verhouding" tussen de twee werkingen: wat het subject doet, is gericht op een bepaalde werking of leidt daartoe. Tegelijkertijd maakt Duinhoven onderscheid tussen directe en indirecte causaliteit. In het hedendaagse Nederlands impliceert het causatieve *doen* volgens hem doorgaans dat het zinssubject de hoofdwerking zelf of direct veroorzaakt, terwijl het historische gebruik ook een indirecte causaliteit kon uitdrukken, waarbij het subject iemand anders ertoe brengt de hoofdwerking te verrichten. Deze analyse maakt duidelijk dat het causatieve karakter van *doen* niet zonder meer gelijkgesteld kan worden aan een noodzakelijke oorzaak-gevolgrelatie. Het gaat veeleer om een talige constructie waarin het handelen van een subject

in verband wordt gebracht met een daaropvolgende of beoogde werking. Juist dit onderscheid is van belang voor de filosofische beschouwing van *doen*: de taal kan een causale verhouding construeren, terwijl de daadwerkelijke verhouding tussen handelen en resultaat afhankelijk blijft van de concrete omstandigheden waarin het handelen plaatsvindt.

Deze tweeledige verhouding tussen een handelende instantie en een daaruit voortkomende werking wordt ook zichtbaar in de analyse van Duinhoven, 1994a van de werkwoorden *doen* en *laten*. Hij beschouwt causativiteit als een verhouding waarin twee werkingen met elkaar verbonden zijn: een eerste werking brengt een tweede werking teweeg. Bij *doen* worden deze twee werkingen in het Nederlands echter sterk met elkaar verbonden, waardoor het causatieve verband als één ongedeeld gebeuren kan worden voorgesteld. Juist hierin ontstaat een relevant onderscheid tussen het handelen zelf en het veronderstelde gevolg ervan. De grammaticale constructie kan beide als één geheel presenteren, terwijl de feitelijke totstandkoming van het gevolg niet noodzakelijk samenvalt met of gegarandeerd wordt door de handeling van het subject.

1.2.4 Tijd en de verhouding tussen handelen en resultaat

Wanneer men over *doen* spreekt in de verleden voltooid tijd, kan het werkwoord, na de vaststelling van het daadwerkelijke gebeuren, een relatie tussen oorzaak en gevolg aanduiden. Wanneer bijvoorbeeld wordt vastgesteld dat een deur daadwerkelijk gesloten is en vervolgens wordt gezegd: "*Hij heeft de deur dichtgedaan*", kan het handelen van het subject als oorzaak worden verbonden aan het vastgestelde resultaat. Het handelende subject heeft in dat geval een handeling verricht die binnen zijn vermogen lag, namelijk het dichten van de deur, terwijl het resultaat van die handeling eveneens daadwerkelijk kan worden vastgesteld: de deur is dicht. De causatieve relatie tussen het handelen en het resultaat kan achteraf dus worden vastgesteld op basis van een daadwerkelijk voltrokken gebeurtenis.

In de tegenwoordige tijd verandert deze verhouding. Wanneer men zegt: "*Hij doet de deur dicht*", wordt het handelen als actueel en doelgericht voorgesteld, maar is het resultaat op dat moment nog niet noodzakelijk vastgesteld. Het subject is bezig met het verrichten van een handeling die erop gericht is de deur te sluiten, maar het feit dat deze handeling wordt verricht, garandeert niet dat het beoogde resultaat daadwerkelijk tot stand komt. Zo kan hij de deur dichtdoen terwijl hij halverwege vaststelt dat het slot geblokkeerd is. Zijn handelen en zijn intentie om de deur te sluiten zijn daarmee daadwerkelijk waarneembaar, maar het beoogde resultaat — een gesloten deur — wordt niet gerealiseerd. Het *doen* verwijst hier dus naar een

actuele handeling en naar een doelgerichtheid, maar niet noodzakelijk naar een reeds gerealiseerd gevolg.

Dit onderscheid wordt nog duidelijker in de toekomstige tijd. Wanneer men zegt: "*Hij zal de deur dichtdoen*", wordt een toekomstig handelen voorgesteld dat gericht is op een verwacht resultaat. Het handelen zelf heeft op dat moment echter nog niet plaatsgevonden en het resultaat kan bijgevolg evenmin worden vastgesteld. Hij kan bijvoorbeeld van plan zijn de deur dicht te doen en dit ook daadwerkelijk van plan zijn, maar voordat hij de deur bereikt, kan blijken dat het slot defect is en de deur niet gesloten kan worden. De uitspraak "*Hij zal de deur dichtdoen*" beschrijft in dat geval een voornemen en een zekere doelmatigheid, maar geen noodzakelijke toekomstige gebeurtenis. Het verwachte resultaat is afhankelijk van de daadwerkelijke verrichting van het handelen en van de omstandigheden waaronder dit handelen plaatsvindt.

Vanuit deze temporele onderscheiding wordt zichtbaar dat het causatieve karakter van *doen* niet in iedere tijdsvorm dezelfde status heeft. In het verleden, wanneer zowel de handeling als het resultaat daadwerkelijk zijn vastgesteld, kan een causale relatie achteraf worden onderzocht en eventueel worden vastgesteld. In de tegenwoordige en toekomstige tijd verwijst *doen* daarentegen naar een handelen dat respectievelijk nog wordt uitgevoerd of nog moet plaatsvinden, waarbij het beoogde resultaat slechts wordt verondersteld of verwacht. Het causatieve karakter van het werkwoord lijkt daarmee vooruit te lopen op een gevolg dat op het moment van spreken nog niet noodzakelijk bestaat. Dit maakt zichtbaar dat tussen het handelen van het subject en het verwachte resultaat steeds een contingente ruimte blijft bestaan: het subject kan handelen met een bepaald doel, zonder dat het bereiken van dat doel daarmee noodzakelijk gegeven is. Juist deze ruimte tussen *intentie*, *handeling* en *resultaat* is relevant voor een kritische beschouwing van het begrip *doen*.

1.2.5 Van causatieve verhouding naar contingentie

Vanuit deze kritische reflexiviteit op de taalkundige en filosofische betekenis van het *doen* kunnen we vaststellen dat de vanzelfsprekendheid waarmee we deze beschouwing zijn begonnen, geenszins betekent dat de wisselwerking die het *doen* veronderstelt eenvoudig of eenduidig is. Integendeel, deze beschouwing maakt zichtbaar dat het *doen* niet op zichzelf ontstaat, maar een zekere verwevenheid veronderstelt tussen een handelend subject, een activiteit waartoe het subject zich verhoudt en een zekere doelmatigheid die aan deze activiteit kan worden toegekend. Tegelijkertijd heeft het *doen* een spatio-temporele dimensie. In de tegenwoordige en toekomstige tijd verwijst het naar een handeling of mogelijke toestand waarvan de daadwerkelijke totstandkoming nog contingent is: wat wordt gedaan, of wat men zal doen, heeft

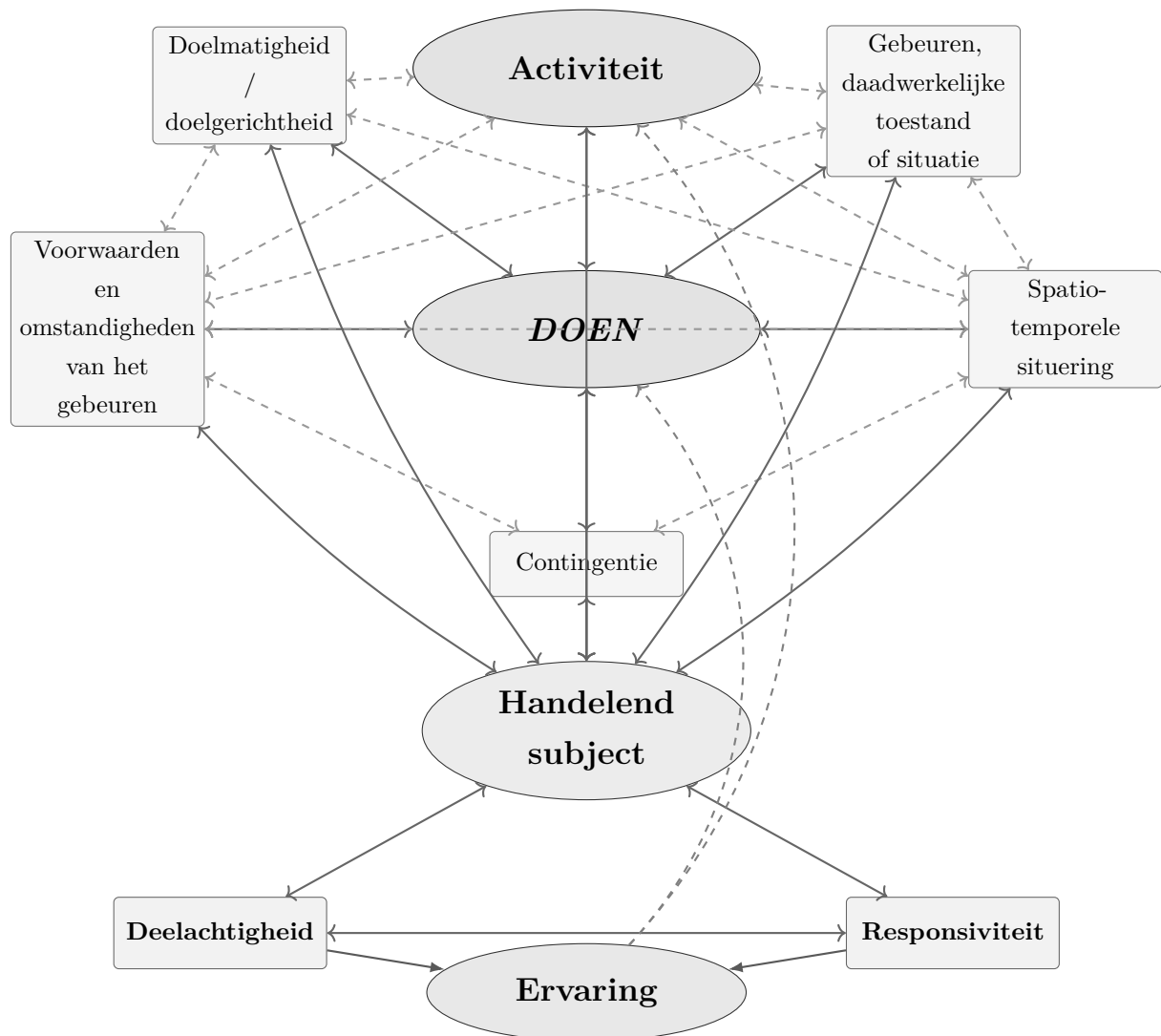
niet noodzakelijk tot het beoogde resultaat te leiden. In de voltooide verleden tijd kan het *doen* daarentegen een reeds gerealiseerde toestand of feitelijke totstand-koming beschrijven. Het *doen* verwijst daarmee naar een *gebeuren*, een toestand of een situatie die steeds bepaalde voorwaarden veronderstelt waarin het handelen zich kan voltrekken. Het *doen* kan bijgevolg niet los worden beschouwd van de omstandigheden, betrekkingen en mogelijkheden die aan dit gebeuren voorafgaan en het mede vormgeven. De verschillende elementen die hierin samenkomen, maken zichtbaar dat het *doen* een zekere verwevenheid of verwikkeldheid veronderstelt. Deze verwevenheid kunnen we begrijpen als een vorm van **deelachtigheid**: het handelende subject staat niet los van het gebeuren, de toestand of de situatie waarin het *doen* zich voltrekt, maar is er steeds op een bepaalde wijze in betrokken en er in zekere mate aan onderworpen wordt. Deze deelachtigheid krijgt gestalte als een vorm van **responsiviteit**: het subject handelt niet alleen, maar staat voortdurend in verhouding tot de voorwaarden en omstandigheden waarin het handelen plaatsvindt en waaraan het op een bepaalde wijze beantwoordt. Juist deze deelachtigheid en responsiviteit maken een ervaring van het *doen* mogelijk. Ervaring veronderstelt immers niet alleen dat er iets wordt gedaan, maar dat het handelende subject op een bepaalde wijze betrokken is bij het gebeuren waarin dit *doen* zich voordoet. Het *doen* kan daarmee worden opgevat als een relationeel gebeuren waarin handelen, omstandigheden en ervaring voortdurend met elkaar verweven zijn.

Uit deze beschouwing volgt dat het causatieve karakter van *doen* niet zonder meer gelijkgesteld kan worden aan een noodzakelijke oorzaak-gevolgrelatie. Het handelen kan gericht zijn op een bepaalde toestand en kan daaraan bijdragen, terwijl het daadwerkelijke resultaat afhankelijk blijft van andere omstandigheden, actoren en voorwaarden. Daarmee ontstaat een ruimte tussen *intentie*, *handeling* en *resultaat*.

Juist deze ruimte vormt het aanknopingspunt voor het postulaat van contingentie. Wanneer uit het begrip *doen* niet kan worden afgeleid dat het bedoelde of veronderstelde resultaat noodzakelijk tot stand komt, moet onderscheid worden gemaakt tussen het handelen zelf, de doelgerichtheid waarmee wordt gehandeld en het daadwerkelijke gebeuren waarin het handelen zich voltrekt.

Hiermee ontstaat de basis voor het verdere theoretische kader waarin *doen* wordt verbonden met een handelend subject, activiteit, doelgerichtheid en doelmatigheid, spatio-temporele situering, voorwaarden en omstandigheden, het daadwerkelijke gebeuren en contingentie. De analyse van het werkwoord *doen* fungeert daarmee niet slechts als een taalkundige exercitie, maar als een eerste stap in het expliciteren van de begrippen en veronderstellingen die noodzakelijk zijn om handelen als onderwerp

van wetenschap en de relatie met kennis te kunnen onderzoeken.

De transactionele aard van het *doen* wordt zichtbaar in de wederkerige relaties tussen het handelende subject, het *doen* en de onderling verweven dimensies van het gebeuren.

Figuur 1.1: De dimensies van het *doen*. Het *doen* vormt het centrale relationele gebeuren waarin activiteit, doelmatigheid en doelgerichtheid, spatio-temporele situering, voorwaarden en omstandigheden, gebeuren en contingentie samenkomen. Het handelende subject staat in een wederkerige verhouding tot deze dimensies. Vanuit deze transactionele verwevenheid ontstaan deelachtigheid en responsiviteit, waardoor ervaring mogelijk wordt.

1.3 Het doen als relationeel kader

Figuur 1.1 geeft een geordende weergave van de dimensies die het *doen* omschrijven en van de relaties die vanuit een kritische reflexiviteit over het *doen* zichtbaar worden. Geenszins pretendeert de figuur een volledige weergave te zijn van de veelvoudigheid en ingewikkeldheid van het handelen; zij biedt veeleer een gestructureerd overzicht van de veronderstellingen die uit de voorafgaande beschouwing van het *doen* voortvloeien. Het doel van deze ordening is niet om het handelen te reduceren tot een vaststaand model, maar om zichtbaar te maken welke begrippen noodzakelijk zijn om het *doen* als relationeel gebeuren te kunnen begrijpen.

1.3.1 De noodzakelijke dimensies van het *doen*

In de eerste plaats kunnen twee noodzakelijke relaties worden onderscheiden. Enerzijds verwijst het *doen* naar een activiteit: er is steeds iets waarop het *doen* betrekking heeft of waarnaar het verwijst. Anderzijds veronderstelt het *doen* een handelend subject: het verrichten van een activiteit veronderstelt dat er iemand is die handelt. Activiteit en handelend subject vormen daarmee de minimale vereisten waarbinnen het *doen* kan worden begrepen. Tegelijkertijd kan geen van beide los worden gezien van de randvoorwaarden waarbinnen het handelen zich voltrekt en kan worden begrepen. Zonder activiteit is niet duidelijk *wat* wordt gedaan; zonder handelend subject is niet duidelijk *wie* handelt.

Deze twee dimensies moeten echter niet als van elkaar losstaande elementen worden beschouwd. Het *doen* verschijnt juist in de verhouding tussen een handelend subject en datgene waarop het handelen betrekking heeft. Het subject handelt niet in abstracto, maar altijd met betrekking tot een activiteit die binnen een bepaalde context wordt uitgevoerd. Daarmee vormt de verhouding tussen activiteit en handelend subject een eerste relationele structuur van het *doen*.

1.3.2 De bepalende dimensies van het *doen*

Het *doen* veronderstelt immers niet alleen een activiteit en een handelend subject, maar ook een spatio-temporele situering: handelen vindt altijd plaats in een bepaalde tijd en ruimte. Deze situering geeft mede vorm aan de voorwaarden en omstandigheden waaronder het *doen* zich voordoet. Daarnaast heeft de activiteit een zekere doelgerichtheid of doelmatigheid en kan het gebeuren waarin het *doen* zich voltrekt worden begrepen in termen van een daadwerkelijke toestand of situatie.

1.3.3 Voorwaarden, omstandigheden en contingentie

Het handelen voltrekt zich bovendien nooit onafhankelijk van de voorwaarden en omstandigheden waarin het plaatsvindt. Deze voorwaarden kunnen het handelen mogelijk maken, ondersteunen, beperken of verhinderen. Zij bepalen niet noodzakelijk één specifieke uitkomst, maar structureren wel het veld waarbinnen het handelen kan plaatsvinden. Daarmee vormen *voorwaarden en omstandigheden* een belangrijke randvoorwaarde voor het *doen*.

Een bijzonder belangrijke randvoorwaarde is daarbij contingentie. Met contingentie wordt benadrukt dat het *doen* niet noodzakelijk is en evenmin op voorhand een bepaalde uitkomst garandeert. Handelen stelt een mogelijkheid tot stand brengen voor, maar brengt niet met zekerheid het gewenste of verwachte resultaat teweeg. Het *doen* staat daarmee steeds in verhouding tot omstandigheden, andere actoren en gebeurtenissen die niet volledig door het handelende subject kunnen worden beheerst. Vanuit deze samenhang worden bovendien deelachtigheid en responsiviteit zichtbaar: het handelende subject is geen buiten het gebeuren staande actor, maar maakt er deel van uit en verhoudt zich responsief tot wat zich binnen de gegeven omstandigheden voordoet. Deze transactionele verwevenheid maakt ervaring mogelijk en vormt tegelijkertijd een terugkoppeling naar het verdere *doen*.

1.3.4 Het doen als transitief gerelateerde verhouding

De relationaliteit die tussen deze dimensies en voorwaarden wordt weergegeven, maakt zichtbaar dat het *doen* een begrip is waarin zowel wederkerigheid als transitiviteit besloten ligt. Transitiviteit is in de eerste plaats een taalkundig begrip en beschrijft de wijze waarop een werkwoord zich tot een object verhoudt. In de uitdrukking *de deur dichtdoen* is *doen* gericht op een object, namelijk *de deur*: iemand doet iets, en dat *iets* betreft de deur. Het werkwoord verwijst daarmee niet naar een op zichzelf staande handeling, maar naar een handeling die betrekking heeft op iets buiten het werkwoord zelf. Ook buiten de taalkunde wordt transitiviteit gebruikt om relaties tussen elementen te beschrijven. In de context van het *doen* kan dit begrip worden gebruikt om te benadrukken dat het handelen steeds een wisselwerking tussen en door verschillende elementen veronderstelt: het handelen heeft betrekking op iets, grijpt in op een situatie en kan daardoor een verandering of overdracht teweegbrengen. De verschillende dimensies van het *doen* staan daardoor niet naast elkaar als afzonderlijke kenmerken, maar vormen onderling verbonden relaties en ketens waarin het ene element het andere raakt, beïnvloedt en mede vormgeeft. Deze transactie is echter niet eenzijdig. Wanneer iemand bijvoorbeeld een deur dichtdoet, oefent het handelende subject een werking uit op de deur, maar de deur en de

omstandigheden waarin dit gebeurt, bepalen tegelijkertijd mede hoe het handelen kan verlopen. Een zware of klemmende deur vraagt een andere beweging dan een lichte deur die gemakkelijk sluit; wanneer de deur door de wind wordt tegengehouden, moet het handelen worden aangepast. De handeling verandert dus de toestand van de deur, terwijl de toestand van de deur tegelijkertijd terugwerkt op de wijze waarop de handeling wordt uitgevoerd. Wat hier plaatsvindt, is bijgevolg geen lineaire overdracht van een werking van subject naar object, maar een wederkerige transactie waarin subject, activiteit, object en omstandigheden elkaar voortdurend beïnvloeden. Vanuit dit perspectief verwijst het *doen* niet alleen naar het verrichten van een activiteit, maar naar het tot stand brengen van een relationeel gebeuren waarin verschillende elementen op elkaar inwerken en waarin iedere handeling tegelijk een voortzetting, verandering of heroriëntatie van de bestaande situatie mogelijk maakt.

Tabel 1.1 ordent de inzichten die uit de kritische reflexiviteit over het *doen* voortvloeien. Het *doen* vormt hierbij het centrale relationele begrip. Activiteit en handelend subject vormen de noodzakelijke dimensies, terwijl doelmatig -en gerichtheid, spatio-temporele situering en het daadwerkelijke gebeuren of de werkelijke toestand of situatie nader bepalen hoe het *doen* zich voltrekt. De voorwaarden en omstandigheden geven aan binnen welke condities dit handelen mogelijk wordt, waarbij contingentie benadrukt dat het *doen* geen gegarandeerde uitkomst kent. Uit de onderlinge verwevenheid van deze dimensies volgen deelachtigheid en responsiviteit, waarbinnen ervaring kan ontstaan en vervolgens opnieuw kan doorwerken in het verdere *doen*. De tabel biedt daarmee geen lineair model, maar een ordening van onderling afhankelijke dimensies en relaties die het *doen* als relationeel, gesitueerd en contingent gebeuren zichtbaar maken.

Tabel 1.1: Dimensies, voorwaarden en relationele consequenties van het *doen*

Niveau	Begrip	Betekenis
Centraal	<i>Doen</i>	Het gericht-relationale gebeuren waarin subject, activiteit, situatie en omstandigheden met elkaar verbonden zijn en wisselwerking verrichten.
Noodzakelijke dimensies	<i>Activiteit</i>	Datgene waarop het <i>doen</i> betrekking heeft of waarnaar het verwijst.
	<i>Handelend subject</i>	Degene die de activiteit verricht en daarmee als handelend subject wordt verondersteld.
Bepalende dimensies	<i>Doelgerichtheid / doelmatigheid</i>	De gerichtheid of mogelijke functie van de activiteit.
	<i>Spatio-temporele situering</i>	De tijd en ruimte waarin het <i>doen</i> plaatsvindt.
	<i>Gebeuren / Daadwerkelijke toestand of situatie</i>	De concrete toestand waarin het <i>doen</i> zich voltrekt en waarin verandering kan optreden.
Randvoorwaarden	<i>Voorwaarden en omstandigheden</i>	De condities die het <i>doen</i> mogelijk maken, begrenzen of mede vormgeven.
	<i>Contingentie</i>	De mogelijkheid dat het <i>doen</i> anders verloopt of een andere uitkomst heeft dan verwacht of beoogd.
Relationele consequenties	<i>Deelachtigheid</i>	Het subject maakt deel uit van het gebeuren en staat er niet buiten.
	<i>Responsiviteit</i>	Het handelen wordt voortdurend afgestemd op wat zich binnen de situatie voordoet.
	<i>Ervaring</i>	Ontstaat binnen deze transactionele verhouding en werkt terug op toekomstig <i>doen</i> .

1.4 Contingentie, causaliteit en handelingsmogelijkheden

Randvoorwaarden kunnen worden begrepen als de vooraf gegeven omstandigheden, vereisten of grenzen waarbinnen een proces kan plaatsvinden. Zij bepalen niet noodzakelijk wat er zal gebeuren, maar wel wat er onder de gegeven omstandigheden mogelijk is. In die zin vormen zij een kader waarbinnen het *doen* zich kan voltrekken: zij markeren de grenzen die tijdens het handelen niet zonder meer kunnen worden overschreden en bepalen daarmee mede welke handelingen verrichtbaar zijn. In het Engels wordt hiervoor onder meer het begrip *prerequisite* gebruikt: iets wat moet bestaan of gebeuren voordat iets anders kan bestaan of gebeuren. Een dergelijke voorwaarde heeft daarmee een logische betekenis: wanneer zij ontbreekt, is het daaropvolgende gebeuren niet mogelijk, althans niet onder dezelfde omstandigheden. Zonder een deur kan men bijvoorbeeld de deur niet dichtdoen; zonder een handelend subject is er geen handeling die kan worden verricht; zonder een bepaalde temporele en ruimtelijke situering kan het betreffende *doen* niet op die wijze plaatsvinden.

1.4.1 Randvoorwaarden en de openheid van het gebeuren

Randvoorwaarden maken het handelen dus mogelijk, maar leggen de uitkomst ervan niet volledig vast. Juist hier verdient contingentie als centrale randvoorwaarde bijzondere aandacht. Contingentie betekent dat wat gebeurt, ook anders had kunnen gebeuren. Zij vormt daarmee niet slechts een begrenzing van onze kennis, maar heeft ook een epistemologische betekenis: uit het feit dat bepaalde voorwaarden aanwezig zijn, volgt niet dat wij met zekerheid kunnen weten welke uitkomst het handelen zal hebben. De voorwaarden bepalen het veld van het mogelijke, maar niet noodzakelijk de feitelijke gebeurtenis die daaruit voortkomt. Zonder contingentie zou het *doen* kunnen worden opgevat als een proces waarin voldoende kennis van de voorwaarden noodzakelijk tot een voorspelbare uitkomst leidt. Het begrip contingentie verhindert juist deze reductie. Het maakt zichtbaar dat tussen de voorwaarden waaronder wordt gehandeld en datgene wat daadwerkelijk gebeurt, een verschil blijft bestaan. Het *doen* vindt daarom plaats binnen grenzen die het mogelijke afbakenen, zonder dat deze grenzen bepalen wat uiteindelijk zal gebeuren.

1.4.2 Contingentie tegenover noodzakelijkheid

Indien we onze beschouwing over contingentie verder willen onderzoeken met het doel een beter inzicht te krijgen in dit begrip, is het van belang om contingentie te plaatsen tegenover de filosofisch vraagstuk over noodzaak. Een belangrijk aanvangspunt vinden we naar mijn overtuiging bij Hume, 1748a in *An Enquiry Concerning Human*

Understanding. Met name zijn beschouwingen over waarschijnlijkheid, noodzakelijke verbinding en de verhouding tussen vrijheid en noodzaak zijn relevant.

1.4.3 Hume: ervaring, causaliteit en noodzakelijke verbinding

Het is daarbij van belang om Humes positie niet te begrijpen als een ontkenning van causaliteit als zodanig. Hume ontkent niet dat gebeurtenissen in de wereld in causale verhoudingen kunnen staan, maar richt zijn onderzoek op de vraag wat wij over dergelijke verhoudingen daadwerkelijk kunnen weten. Dit onderscheid tussen het bestaan van een causale verhouding en onze kennis daarvan is essentieel voor de epistemologische betekenis van zijn argument. In Section IV merkt Hume op:

“Though there be no such thing as *Chance* in the world; our ignorance of the real cause of any event has the same influence on the understanding, and begets a like species of belief or opinion.” (Hume, 1748b, Sec. IV)

Het probleem ligt hier dus niet noodzakelijk in het ontbreken van oorzaken, maar in onze beperkte toegang tot de werkelijke oorzaken van gebeurtenissen. Waar wij de volledige causale toedracht niet kennen, vormen wij op basis van ervaring en verwachting overtuigingen over wat een gebeurtenis heeft veroorzaakt of waarschijnlijk zal veroorzaken. Voor het *doen* heeft dit een belangrijke consequentie. Wanneer iemand een handeling verricht en vervolgens een bepaalde uitkomst optreedt, kunnen wij die handeling als oorzaak van de uitkomst beschouwen, maar onze vaststelling blijft afhankelijk van wat wij van de omstandigheden weten. Het feit dat een resultaat op een handeling volgt, geeft ons geen volledige kennis van alle voorwaarden die aan het gebeuren hebben bijgedragen. Epistemologisch betekent dit dat de relatie tussen *doen* en uitkomst altijd mede wordt gekenmerkt door een grens aan wat wij kunnen weten. Onze verwachting dat een bepaalde handeling tot een bepaald resultaat zal leiden, kan rationeel en door ervaring ondersteund zijn, zonder dat daarmee de noodzakelijkheid van die uitkomst is vastgesteld. Contingentie verwijst in dit opzicht niet enkel naar de mogelijkheid dat iets anders gebeurt, maar ook naar de epistemologische openheid die ontstaat doordat wij nooit alle causale voorwaarden van een gebeuren volledig kunnen overzien. Het *doen* kan werkzaam zijn, en een resultaat kan daadwerkelijk uit het handelen voortkomen, terwijl de precieze verhouding tussen beide voor ons slechts gedeeltelijk kenbaar blijft.

Waarneming, ervaring en noodzakelijkheid Hume stelt daarbij een fundamentele vraag naar datgene wat wij eigenlijk waarnemen wanneer wij spreken over oorzaak en gevolg. Wanneer wij een handeling zien worden gevolgd door een ge-

beurtenis, lijkt het vanzelfsprekend om tussen beide een noodzakelijk verband te veronderstellen. Hume problematiseert precies deze vanzelfsprekendheid:

“All events seem entirely loose and separate. One event follows another; but we never can observe any tie between them.” (Hume, 1748b, Sec. VII)

Wat wij volgens Hume waarnemen, is dus een opeenvolging van gebeurtenissen, maar niet de noodzakelijke verbinding die deze gebeurtenissen met elkaar zou verbinden. Dit onderscheid is van belang voor de wijze waarop wij het *doen* begrijpen. Wanneer iemand bijvoorbeeld een deur dichtdoet en de deur vervolgens gesloten is, kunnen wij vaststellen dat de handeling door deze toestand wordt gevolgd. Wat wij echter niet rechtstreeks waarnemen, is een noodzakelijke kracht waardoor de handeling de gesloten toestand onvermijdelijk zou moeten voortbrengen. Hume benadrukt dit onderscheid ook ten aanzien van onze innerlijke ervaringen:

“There is no such impression arising from any internal impression, by which we can acquire the idea of connexion or necessity.” (Hume, 1748b, Sec. VII)

Van regelmaat naar verwachting De ervaring van het handelen levert ons daarmee geen directe indruk van noodzakelijkheid. Wat ons in staat stelt om toch een causaal verband te veronderstellen, is de herhaalde ervaring dat bepaalde gebeurtenissen regelmatig op elkaar volgen. Uit deze regelmaat ontstaat verwachting. Causaliteit verwijst daarmee, in Humes analyse, niet naar een noodzakelijke verbinding die rechtstreeks in de werkelijkheid wordt waargenomen, maar naar de wijze waarop ons denken een verband legt tussen gebeurtenissen die wij herhaaldelijk met elkaar in verband hebben gebracht. Dit wordt bijzonder relevant wanneer we het *doen* niet uitsluitend vanuit het gerealiseerde resultaat, maar ook vanuit de mogelijkheid van handelen beschouwen. Hume stelt immers:

“The contrary of every matter of fact is still possible; because it can never imply a contradiction.” (Hume, 1748b, Sec. IV)

Voor het *doen* betekent dit dat het feit dat een handeling in het verleden tot een bepaalde uitkomst heeft geleid, niet impliceert dat deze uitkomst noodzakelijk uit dezelfde handeling voortvloeit. Wanneer iemand een deur dichtdoet, kunnen wij op basis van eerdere ervaringen verwachten dat de deur zal sluiten. Toch blijft het mogelijk dat zij niet sluit, bijvoorbeeld omdat het slot blokkeert, de deur wordt tegengehouden of een andere omstandigheid de handeling beïnvloedt. De

verwachting die uit eerdere regelmaat voortkomt, mag daarom niet worden verward met noodzakelijkheid. Hier verschijnt precies de ruimte die wij in deze beschouwing met *contingentie* aanduiden.

Hume over handelen en vrijheid Deze problematiek wordt nog pregnanter wanneer Hume de causaliteit betreft op het menselijk handelen. Ook handelingen van de geest en vrijwillige handelingen kunnen volgens hem in regelmatige verbanden worden begrepen:

“The actions of the mind are, in every respect, like those of matter.” (Hume, 1748b, Sec. VIII)

Hume ontkent daarmee niet dat motieven en omstandigheden invloed hebben op het handelen. Integendeel, hij benadrukt juist de regelmaat waarmee motieven en vrijwillige handelingen met elkaar verbonden zijn:

“The conjunction between motives and voluntary actions is not only as regular as that between the cause and effect in any part of nature; but also it is very seldom known and depended on by mankind.” (Hume, 1748b, Sec. VIII)

Ook hier blijft echter het onderscheid tussen regelmaat en noodzakelijkheid van belang. Dat bepaalde motieven regelmatig tot bepaalde handelingen leiden, betekent niet dat wij daarmee een noodzakelijke verbinding waarnemen. Dit stelt Hume vervolgens in staat om vrijheid niet tegenover causaliteit te plaatsen, maar binnen een wereld van oorzaken en regelmatigheden te begrijpen:

“By liberty, then, we can only mean a power of acting or not acting, according to the determinations of the will.” (Hume, 1748b, Sec. VIII)

Voor onze beschouwing van het *doen* is vooral het onderscheid tussen **regelmaat**, **verwachting** en **noodzakelijkheid** van belang. Het handelen vindt steeds plaats binnen omstandigheden waarin bepaalde uitkomsten waarschijnlijker kunnen zijn dan andere, maar waarin de uitkomst niet louter uit het handelen zelf kan worden afgeleid. Het *doen* is daarmee noch willekeurig, noch noodzakelijk in de sterke zin van het woord. Het is een mogelijkheid die zich binnen bepaalde voorwaarden en omstandigheden voltrekt, waarbij eerdere ervaringen verwachtingen kunnen vormen zonder de toekomstige gebeurtenis volledig vast te leggen. Contingentie verwijst precies naar deze ruimte tussen wat wij op grond van regelmaat verwachten en